

»Sjuklig musik« – upplevd sjukdom som avsatt spår i musiken

Läkare och deras yrkesutövande skildras då och då i musiken, framför allt i sångtexter men även i den föreställande musikaliska konsten, såsom opera, operett och musikal [1]. Det är betydligt mera sällan som sjukdomar och sjukdomssymtom ges ett specifikt musikaliskt uttryck. Några exempel finns dock; de bär ofta karaktären av självupplevd sjukdom hos kompositören liksom, i ett fall, upplevelsen av en kirurgisk operation.

Marin Marais (1656–1728) var gambist och hade en mycket inflytelserik ställning i det franska musiklivet. Marais levde nästan hela sitt liv i Paris där han verkade vid hovet i kunglig tjänst. I hans stora verkförteckning förekommer ett musikstycke med titeln »Allemande l'Asmatique« [2]. Här ger Marais ett musikaliskt uttryck för det speciella andningsljud som uppstår vid ett astmatiskt anfall. Det finns ingenting i de biografiska uppgifterna som med säkerhet antyder att han själv skulle vara behäftad med lungsjukdomen. Det måste dock hållas för troligt att han själv eller någon i hans omedelbara närhet led av astma.

De två största företrädarna för 1900-talets atonala musikvärld, Arnold Schönberg (1874–1951) och Alban Berg (1885–1935), led av astma [3-5]. Hos båda var sjukdomen så svår att den periodvis förhindrade kompositionsarbete. Ingen av dem kunde erbjudas någon

verksam behandling. Alban Berg hade det ibland så svårt med andningen att han satt upp hela nätterna och kämpade med sin lufthunger. Detta satte sina spår i musiken. I båda sina operor har Berg gett musikaliskt uttryck för astmaanfall. I operan »Wozzeck« drabbas den ynklige kaptanen av akuta andningssvårigheter, vilka förhindrar honom att sjunga. I operan »Lulu« har rollfiguren Schigolch också svårighet med andningen och drar paralleller med dragspelsmusik: »Dragspelet är lika andfått som jag med min astma.«

Vid astmadiagnostik används först och främst stetoskopet, som uppfanns av René-Théophile-Hyacinthe Laënnec (1781–1826) [6]. Han var musikintresserad och spelade flöjt. Laënnec gjorde flera försök att nedteckna sina auskultationsfynd med notskrift, en nog så hedervärd insats, men han tvingades snart ge upp försöken.

Marin Marais har musikaliskt beskrivit en annan medicinsk företeelse, nämligen en kirurgisk operation! [7]. Omkring år 1720 genomgick han ett urologiskt ingrepp, då en sten extraherades ur urinblåsan, givetvis utan bedövning.

Operationen utfördes på följande sätt: Två kraftiga män höll den liggande patienten stadigt i de uppvikta benen. För att anatomiskt kunna orientera sig förde

BEDRICH SMETANA,
1824–1884.
Oljemålning av
Karel Nejedlý.
Foto: Lebrecht/IBL Bildbyrå

MARIN MARAIS,
1656–1728.

ARNOLD SCHÖNBERG,
1874–1951.

ALBAN BERG,
1885–1935.

GABRIEL FAURÉ,
1845–1924.

JAN LADISLAV DUSSEK,
1760–1812.

THEODOR BILLROTH,
1829–1894.

kirurgen först in en metallsond via urinröret in i urinblåsan. Därefter gjordes ett raskt snitt genom bäckenbotten in i blåsan, och stenen utförskaffades med en tång. Riktigt erfarna kirurger kunde utföra detta ingrepp på mindre än 60 sekunder! Marais' musikaliska beskrivning av detta självupplevda ingrepp tar ca 150 sekunder.

Dödligheten vid en operation av det här slaget var 40 procent, och själva utförandet var så effektivt att operatören sålde inträdesbiljetter till operationsrummet. Marais tillhörde de 60 procent som överlevde ingreppet och skrev senare ett stycke för viola da gamba som i detalj beskriver hela operationsförloppet. Stycket, från 1725, fick titeln »Tableau de l'operation de la taille« (Tablå över en kirurgisk operation). Notbladen försågs med skrivna kommentarer: »Anblicken av operationsbordet – Bävan vid åsynen – Beslut att ta plats – Iläge – Införande av sonden – Allvarligt besinnande – Benen fästes upp mot armarna – Snittet göres – Stentången införes – Här utskaffas stenen – Här tappar man nästan andan – Blodet strömmar – Här frigöres benen – Här läggs man tillbaka i sängen – Uppstigandet.«

Tonläget i »Tableau de l'operation de la taille« ligger mycket högt, här återfinns också den högsta ton Marais någonsin noterat för viola da gamba. Säkerligen motsvarar denna ton 10 på den 10-gradiga smärtskattningsskalan. Vi vet ingenting om Marais' tillstånd efter operationen, men säkert är att de flesta patienterna led svåra kval under resten av livet med urinvägsinfektioner, urinfistlar, inkontinens och impotens.

Bedrich Smetana (1824–1884) är en av de främsta tonsättarna i Tjeckiens historia. Hans största inspirationskälla var folkmusiken, även svensk sådan eftersom han verkade några år som dirigent och pedagog i Göteborg (1856–1861).

Smetana drabbades av en tilltagande neurogen hörselskada, möjligen orsakad av syfilis, men teorin om en explosionsskada i ungdomen som underlag för hörselskadan har framförts [8, 9]. Oavsett ursprung ledde skadan till total dövhet under de sista tio åren i livet och föregicks av en period av tinnitus som plågade honom svårt. Smetana har själv beskrivit sin tinnitus som ett sextackord i Ass-dur »i högsta piccola-läge«. Den envist visslande tonen i örat illustrerade han musikaliskt i stråkkvartetten nr 1 i e-moll, som gavs namnet »Z mého zivota« (Ur mitt liv). I den sista

satsen, med tempobeteckningen vivace, avbryts musiken abrupt av första fiolen med ett fyrstruket E i fortissimo. Denna vittnesbörd blir för åhöraren både gripande och skrämmande. Trots sin svåra sjukdom, som ledde till ett mycket tragiskt slut i ett mentalt sammanbrott, komponerade Smetana ett stort antal musikverk även då han var totalt döv.

I första satsen av Ludwig van Beethovens (1770–1827) tredje symfoni, också kallad »Eroica«, förekommer upprepade gånger ett dissonant F-ackord.

Teorier har framförts att detta ackord skulle vara en signal om den tinnitus som under en längre tid plågade Beethoven innan han blev totalt döv [10]. För sin läkare doktor Wegeler beskrev han 1801 fenomenet som ett konstant »visslande och tjutande« i öronen.

Gabriel Fauré (1845–1924) drabbades också av tinnitus, vilken förbådade en dövhet som var total under kompositörens sista år [10]. Den begynnande dövheten ledde till en viss reduktion av skaparkraften, men något musikaliskt kännetecken för sin tinnitus tycks Fauré inte ha givit.

Den store böhmiske pianisten och kompositören Jan Ladislav Dussek (1760–1812) drabbades under slutet av sin levnad av gilt, som tog ett stormande förlopp. Sjukdomen plågade honom så till den grad att han var oförmögen att ta sig ur sängen de sista månaderna i livet. Den outhärdliga smärta han fick genomlida framgår i musikaliska termer i hans sista verk, en fyrstämning kanon som han gav titeln »Il escorcismo della podagra« (Utdrivande av gikten); en bön om befrielse från sjukdomen [11]. En bidragande orsak till hans smärtsamma podager torde sökas i det faktum att han var en stor konsument av alkohol, något som förvärrar sjukdomen.

Den monumentale kirurgen, musikern och musikkritikern Theodor Billroth (1829–1894) var god vän med Johannes Brahms, som dedicerade stråkkvartetterna 1 & 2 ur opus 51 till sin kirurgiske vän [12, 13]. I kirurgiskt kunniga kretsar kallas dessa stråkkvartetter ibland B I respektive B II.

Professor Billroth var en passionerad musiker och lyckades i Wien få ihop en liten orkester med enbart läkare. När Johannes Brahms första gången hörde denna orkester lär han ha utbrustit: »Jag skulle hellre låta medlemmarna i Wiener Philharmoniker operera mig.«

Under sin vistelse i Zürich roade sig Billroth vid några tillfällen med att skriva små musikstycken för sina vänner [13, 14]. Efter att gemensamt ha deltagit i en middagsbjudning, där det bl a bjöds på medvurst (Gothauer Mettwurst), klagade musikvännen Friedrich Hegar över magsmärtor. Billroth skrev då omedelbart ut ett recept som utgörs av en liten kantat med titeln »Cantata dei trichini«. I kantaten upprepas ordet »korv« flera gånger (»Mir ist Alles Wurst, wieder Wurst«). Billroths terapeutiska idé bakom receptet var att kantaten skall sjungas tills man kräks!

Eddie Persson
med dr, överläkare,
Aleris, Sabbatsberg Närsjukhuset, Stockholm
eddie.persson@aleris.se

Läs mer Referenslista <http://ltarkiv.lakartidningen.se>